

ANEXA 1

Culturi arheologice

avarică – Cultură arheologică rezultată din conviețuirea avarilor cu populații mai mult sau mai puțin locale din bazinul mijlociu al Dunării (numit uneori și „Bazinul Carpatic”); componentele dovedit orientale sunt surprinzător de puține, având în vedere originea avarilor, între care amintim aici o specie ceramică, modelată cu mâna, care este de tradiție „orientală” în sensul că are numeroase analogii în arheologia nord-pontică, reprezentând producția unor populații aduse în siajul cuceritorilor, care trăiesc în chiar nucleul de putere de pe cursul Tisei; se subdivide în perioada avară timpurie (567-630), perioada avară mijlocie (630/640- 680/90) și perioada avară târzie (până în jur de 800); perioada avară timpurie se evidențiază prin numeroase importuri bizantine, inclusiv monedă de aur, dar și prin vizibilitatea elementelor etnice de compunere (romani, slavi, gepizi, orientali); din contră, perioada avară târzie se caracterizează prin diminuarea importurilor (acum mai ales central-europene) și printr-o remarcabilă uniformitate de expresie, spre finalul evoluției, de tip „medieval”.

balcanică – Cultură materială din secolele VIII-X, cu referire mai ales la partea răsăriteană și centrală a Peninsulei Balcanice, ca rezultat al conviețuirii dintre triburile bulgare turcice și triburile slave supuse, cu importante elemente de aculturație bizantină; istoric suprapune Primul Țarat bulgar; c.b. este echivalentul arheologiei bulgare pentru ceea ce arheologii români numesc c. (→) Dridu, asemănările fiind însă remarcabile (se pot cita și distincții); în variante mai avântate, harta Primului Țarat cuprinde aproape toată România, în afara teritoriilor balcanice (estul și centrul peninsulei), până în Câmpia Tisei; există desigur argumente pentru o asemenea construcție științifică, care nu sunt complet convingătoare, câtă vreme necropolele care pot fi atribuite bulgarilor nu se depărtează de Dunărea de Jos; necropolele sunt birituale, în care înhumații sunt, cel mai probabil, bulgari turanici, iar incinerările – elemente slave sau subordonate (români, de pildă); ceramica este destul de asemănătoare cu cea din alte culturi contemporane, precum cea (→) dunăreană, sau timpurie poloneză, dar cu prezența distinctă a unei specii mai fine, cenușii, aproximativ „de lux”, probabil de origine (→) Saltovo.

Botoșana – Cultură arheologică definită pentru partea a doua a veacului V și pentru prima parte a veacului VI, în Moldova (mai ales de nord), contemporană deci începutului prezumtivei „migrații slave”; locuirea este cea tipică, pe suprafețe mari ale Europei est-centrale, în bordeie dotate cu un cuptor (de piatră);

predomină ceramica modelată manual, considerată de mulți arheologi ca „tipic slavă”, însă nu toate formele cunoscute pot fi atribuite „slavilor”, prin analogie arheologică clară; există și ceramică lucrată la roată rapidă, de cea mai clară factură romană (problema este dacă este produsă sau nu de acele comunități, sau de meșteri itineranți); absolut remarcabile sunt dovezile referitoare la obiecte și simboluri creștine (cruciulițe pectorale, tipare pentru producerea unor astfel de cruciulițe, obiecte cu însemne creștine, între care zeci de vase ceramice cu cruci sau alte însemne clasificate de arheologi ca cert creștine), remarcabile fiindcă astfel de inventare arheologice absentează din zonele „slave” proxime (Ucraina centrală și de vest, Polonia); fără a afecta descrierea culturală generică „mixo-slavă”, particularitățile culturii Botoșana demonstrează emergența unei alte „etnii”, care, datorită conținutului creștin, nu poate fi decât „ne-slavă”, în termeni etnici fundamentali, la nivelul sec. VI.

Bratei – Cultură arheologică bine definită într-un grup de situri din comuna Bratei (jud. Sibiu, pe Târnava Mare); pe secvența monumentelor de la Bratei se pot surprinde cel puțin patru faze distincte: faza 1: necropola de incinerare de la sfârșitul veacului IV (și ceva din sec. V), cu caracteristici rituale care o atașează tradițiilor romane timpurii (romanii contemporani se înhumau); faza 2, reprezentată de grosul așezărilor cunoscute în zonă și de necropola III, de înhumație, de caracter precumpănitor gepidic (morminte de înhumație V-E, locuințe fără sursă de căldură internă); faza 3 (final de sec. VI și prima jumătate a sec. VII) este constituită de ultimele nivele de ocupare din așezări, din care elementul gepidic dispare, dominate de ceramică de tip arhaic, de influență răsăriteană; faza 4 se datează la sfârșitul veacului VII și începutul veacului VIII, fiind caracterizată în necropola nr. II (de incinerare în urnă), cea care ilustrează conviețuirea româno-slavă. Numele culturii Bratei este de obicei legat de prima fază, care ilustrează „continuitatea elementului autohton”.

Cerneahov (Černjahov) – Cunoscută într-o parte a literaturii de specialitate drept cultura *Sântana de Mureș–Cerneahov*; reprezintă contrapartea arheologică a Imperiului Amalilor, dinastie gotică reprezentând aripa cea mai orientală a germanilor; infiltrarea goșilor în zone de la nordul Mării Negre, pe cursul mijlociu al Niprului, se petrece spre sfârșitul sec. II, goșii făcându-și simțită prezența în zona Dunării de Jos încă din primele decenii ale veacului III, prin raiduri de la distanță. Instalarea lor în zona Dunării de Jos are loc însă numai la sfârșitul veacului III, pe fondul diminuării puterii militare a carpilor, ca rezultat al nesfârșitelor confruntări cu romanii; cultura C reprezintă o sinteză multi-etnică remarcabilă, cu multe elemente de influență romană, cu preluări ale unor elemente culturale din cele mai diverse (carpi, daci liberi, geți nord-pontici, sarmați, germanici din arealul → Przeworsk, propriile tradiții gotice, de origine scandinavă); vechile componente etnice se mai recunosc doar în diversitatea extraordinară a practicilor funerare (înhumație și incinerare, cu extrem de multe variante); statul Amalilor se spulberă în fața hunilor (376),

însă ecouri ale c. C se pot identifica până în primul sfert al sec. V, iar drumurile goților se separă, vorbind, de la acest moment, despre *vizigoți* (numiți anterior *thervingi*) și *ostrogoți* (anterior și *greutungi*). Populația rămasă în urma lor se reorganizează în mai multe grupuri culturale distincte, cu evoluții diferite (→ Penkovka, Botoșana, Ipotești-Cândești)

Chilia-Militari – Cultura materială a geților din câmpia munteană, în vremea provinciei traianice (sec. II-III), reprezentând atât o mărturie de continuitate relativă a locuirii (sunt totuși geți *veniți*, probabil după războaiele traianice), dar și a unei aculturații (v. Anexa 2) romane foarte rapide, cel puțin la nivelul culturii materiale; în zonele răsăritene se observă un foarte evident insert carpic, remanent încă la nivelul veacului VI; necropolele sunt de incinerare, presupunând reluarea obiceiurilor anterioare lui Deceneu, sau aducerea lor din alte zone.

Dridu – Cultură „proto-românească” a secolelor VIII-X, cunoscută mai ales pentru Muntenia, foarte asemănătoare c. (→) balcanice, dar cu specificități care au fost exploatate pentru a ilustra o cultură „autohtonă”; se întâlnesc aceleași specii ceramice de la sud de Dunăre, doar că importurile bizantine sunt mai rare; se cunosc numai așezări, fiindcă necropolele epocii, concentrate pe linia Dunării, sunt bulgărești (pentru care însă nu este clar în ce constă orizontul de locuire); se perpetuează deci incertitudinea legată de obiceiurile funerare ale autohtonilor.

dunăreană – V. avară; termen folosit mai ales în expresia „ceramică dunăreană”, cu trimitere la produse târzii de pe teritoriul kaganatului avar, realizate la roata lentă, pe o ceramică nisipoasă (aspră la pipăit), decorată cu pieptenele, cu incizii paralele, liniare sau în val.

Hansca (Hanska) – Denumire culturală în uzul unor arheologi români din Republica Moldova, pentru a defini un orizont „romanic” în Basarabia centrală, în cursul secolelor VI-VII; suprapune teritorial conceptul cultural Penkovka, cu care are destule asemănări, dar și particularități care au sugerat o denumire de „sinteză” precum (→) Botoșana-Hansca, pan-moldovenească și filo-română.

Ipotești-Cândești – cultură arheologică edificată pe teritoriul Munteniei, cu extensii dovedite și în Oltenia (provincie puțin cercetată pentru acest orizont cronologic); debutează spre sfârșitul sec. V, în contextul generat de migrarea în vest a virtual tuturor elementelor germanice din zonă; ceramica este nisipoasă, moștenind fabricația ceramicii romane de bucătărie, ca și o parte a repertoriului de forme de oală, fiind modelată și pe roată, și manual; locuirea se definește ca utilizând locuințe ușor adâncite (*bordeie*), ca fiind de scurtă durată, iar densitatea demografică scăzută; nu se cunosc obiceiurile funerare ale acestei culturi, care practică așa-numitele rituri „discrete” (necropola de la Sărata Monteoru este slavă, iar celelalte „necropole” nu merită discuția); arheologii slavi au considerat adesea c. I-C ca fiind una dintre cele mai vechi culturi slave,

însă dificultățile argumentative sunt de nedepășit; diferențele regionale, în arealele de vest și de est sunt destul de mari, la intersecția mai multor factori, precum caracterul romanizat al Olteniei sau al pătrunderii unor grupuri noi în est; sfârșitul acestei culturi se petrece în prima jumătate a veacului VII, etapa finală fiind cea a dispariției ceramicii lucrate la roată; după acest moment ocuparea umană constatabilă arheologic se diluează foarte mult; între alte deosebiri care se pot sesiza în comparație cu culturile considerate „slave”, în perimetrul c. I-C se poate argumenta o propensiune evidentă a creștinismului, într-o variantă „populară” și incompletă (lipsește și monumentele de cult – certe – și înmormântările tipic creștine), caracteristică comună cu a c. (→) Botoșana din Moldova occidentală.

Jitomir (Žitimir) – Denumire mai veche a complexului cultural (→) Korceak; relativ ieșită din uz; în măsura în care se mai folosește poate fi o nuanță cronologică, respectiv un aspect de tranziție de la Korceak la (→) Luka Raikovețkaia.

Kiev – Cultură din secolele III-IV, cu o considerabilă întindere la nord de stațiunea eponimă, adică în plină zonă a hidronimelor baltice. Este una dintre multele culturi propuse a sta la originea slavilor de mai târziu, însă explicațiile sunt mai degrabă dificile. Identificarea purtătorilor acestei culturi cu *venethi* lui Iordanes este gratuită, poziționarea lor geografică fiind greșită. Casele lor urmează încă o modă antică, fără sursă de încălzire internă (ca la daci, germanci sau fini), cel puțin ca model inițial. Cultura materială este una foarte modestă, în care interesul este atras de puținele importuri romane sau cerneahoviene, precum și de armament de tip german, toate obiecte de prestigiu ale unei societăți încă foarte nivelate. Ceramica mărturisește influențe diverse (nordice, adică fino-baltice sau Tușemlia, vestice, adică Przeworsk, sudice, adică Cerneahov), fără o notă de particularitate bine definită, fiind realizată exclusiv prin modelare manuală. Cimitirele sunt de incinerare, cu depunerea resturilor cremației în groapă.

Kolocin (sau Kolotčin) - Cultură contemporană cu c. (→) Korceak și (→) Penkovka, cu care se învecinează la vest și sud. Se dezvoltă, teritorial, pe locul anterioarei c. (→) Kiev, cu importante elemente de continuitate, precum ceramica înaltă, adesea carenată, dar și incinerarea în groapă. În locuințe apar totuși vetre, semn al aspririi climatei. Tentativa de a aronda c. K. arheologiei slave timpurii se lovește de inconsistența identificărilor fundamentali pentru „recunoașterea” slavilor vechi: incinerarea în urnă și bordeiul cu cuptor. Asemănările invocate cu c. Penkovka nu se explică obligatoriu prin originea culturală comună, ci și prin relația de proximitate, desfășurată pe sute de kilometri. Acesta ar fi teritoriul ideal unde am putea presupune o conviețuire balto-slavă, fapt care, în sine, nu explică nimic (vis-à-vis de etnogeneza slavă), fiindcă mișcările de populație, de la acest moment încolo, se petrec de la sud spre nord.

Korceak (Korčak) – Cultură arheologică numită după un sit din sec. VI-VII de la granița Ucrainei cu Belarus, cu extensii până în Bucovina; este considerată expresia cea mai simplă și autentică a slavilor de răsărit (probabil „sclavenii”), cu locuire în bordeie relativ adânci, cu cuptor din pietre, ca regulă generală; locuirea este mai îndelungată (cel puțin prin comparație cu situația din Muntenia), iar în jurul locuințelor se găsesc numeroase gropi de provizii (un alt aspect diferențiat); ceramica este exclusiv una arhaică, modelată cu mâna, din pastă în care de obicei sunt amestecate și cioburi pisate, de o sărăcie formală remarcabilă; necropolele sunt relativ rare, dar există și sunt de incinerare (în două variante, distribuite relativ egal, respectiv cu resturile cinerare depuse în urnă sau direct în groapă); cunoscută, cu vreo trei decenii în urmă și drept c. Jitomir-K.

Koman – cultură arheologică identificată în partea central-vestică a Balcanilor, pe teritoriul de astăzi al Macedoniei, Muntenegrului și Albaniei, în părțile muntoase, încadrată cronologic în sec. VII, reprezentând un mix cu varii influențe, de la ceramică lucrată la roată, de factură romană, ceramică modelată cu mâna, *barbară*, podoabe bizantine dar și elemente de port de influență avară. Există o remarcabilă lipsă de consens asupra interpretării istorice a culturii arheologice: arheologia albaneză o consideră o manifestare a populației „autohtone” (albaneze, desigur); arheologia sârbească a arondat teritoriul culturilor „slave”, însă există voci autoritare (tot din Serbia!) care o pune în legătură cu o populație romanică. Noi nu putem decât să remarcăm asemănările cu situația de la Dunărea de Jos (→ Ipotești-Cândești), cu excepția orizontului funerar.

La Tène – Cultură numită după localitatea omonimă din Elveția, care debutează în sec. V a. Chr. și se răspândește din sec. IV la scară cvasi-continentală, fiind, în multe teritorii, ultima etapă a „preistoriei”; nucleul original este celtic, însă produse tipice LT difuzează pe spații mari, inclusiv în zone nelocuite de celți, precum Moldova (în care însă nu lipsesc deloc toponimele celtice...). Se consideră că influența celtică (sau LT) este decisivă pentru maturizarea culturală (inclusiv tehnologică) a geto-dacilor. În această perioadă (până la cucerirea romană) uneltele și armele de fier difuzează în masă (în epoca anterioară fiind rarități) și apare producția ceramică realizată pe roata olarului. Cu toate acestea, pe toată perioada LT continuă să fie produse oale lucrate cu mâna, dintr-o pastă ceramică grosieră, pe care se lipesc „butoni de apucare”, „brâuri” cu decor alveolat (cu degetul), forme arhaice care vor supraviețui până în a doua jumătate a mileniului I p. Chr.

Lipița (Lipica) – Cultură arheologică care se încadrează în primele două veacuri ale erei creștine, în zona Carpaților nordici (Ucraina de vest și Maramureș), cu o cultură materială de tip dacic (locuințe de suprafață și bordeie, gropi de provizii, vetre libere, ceramică tipică) și necropole de incinerare (în urnă sau în

- groapă). Este atribuită costobocilor (v. Anexa 2). Vezi și cultura tumulilor carpațici.
- Luka Raikovețkaia (Luka Rajkoveckaja) – este cultura materială care succede triadei culturale Korceak-Penkovka-Kolocin, probabil după 680, în termenii fundamentali consacrați de arheologia perioadelor precedente: necropole de incinerare, bordeie cu cuptor, gropi de provizii, ceramică lucrată cu mâna, cu decor alveolat pe buză, tăvițe „slave”. Este un aspect cultural „așezat”, foarte omogen, desfășurat pe suprafețe considerabile, mărturisind o perioadă mai puțin agitată și progres demografic.
- Mogița – „Grup” cultural din sudul Poloniei (Cracovia, Bachorz și altele), suspectat a fi foarte timpuriu (începând chiar din sec. V), dar totuși de origine sau influență Korceak, conform opiniilor exprimate de specialiștii polonezi. Grupul are datele tipice așezărilor din epocă, dar și câteva particularități care merită subliniate: absența cimitirelor și vasele foarte înalte; ambele caracteristici apropiate acestui grup de culturile contemporane din Moldova, nu de cele din Ucraina. Analizele proprii, mai vechi, arată că grupurile organizate în jurul celor două centre amintite mai sus (Cracovia și valea superioară a Vistulei, pe de o parte, Bachorz și valea râului San, din sud-estul Poloniei, pe de alta) constituie două entități culturale distincte; influențe (relativ slabe) ale morfologiei ceramicii ucrainiene pot fi consemnate numai pentru subgrupul Bachorz; tipul ceramic de la Cracovia are însă proporții care îl fac incompatibil cu ceramica ucrainiană, cel puțin în sensul derivării grupului M. din cultura (→) Korceak.
- Penkovka (Peňkovka) – Cultură arheologică dezvoltată în silvo-stepa nord-pontică, în veacurile VI și (mai les) VII, atribuită unei populații stabile dar nu foarte omogene, caracterizate de locuințe adâncite, cu cuptor în colț (atât „pietrare” cât și cuptoare de lut „în colț cruțat”); apar atât necropole de incinerare, cât și de înhumare (semn al prezenței nomazilor), însă relativ puține, mai ales în perimetrele de vest; cultura acoperă o suprafață considerabilă, de la Prut până mult dincolo de Nipru, pe Donețul superior. Aspectul cultural respectiv – al cărei marcă este oala cu dimetru median puternic carenat (unghiular) – a fost atribuit populației anților (v. Anexa 2)
- Praga – este versiunea occidentală a culturii (→) Korceak, ceea ce a și produs sintagma „Praga-Korceak” (de evitat), din dorința de a pune semnul egal, ceea ce este totuși foarte greu; între arheologii slavi există deocamdată serioase contradicții asupra explicării nașterii acestei culturi, în sec. VI, dacă este (variantea cea mai „populară”) sau nu (opțiunea noastră) rezultatul unei migrații dinspre răsărit; zonele mai apropiate, precum Slovacia de sud, reflectă o „îndulcire” a formelor ceramice, de sorginte romană (sau chiar celtică!), fapt care devine și mai evident în zonele *din interiorul fostului Imperiu* unde a apărut ceramică „Praga” (de ex. Pannonia); această ceramică „romanizată” nu reflectă

nicidecum o populație „mai puțin slavă”, ci o caracteristică a tuturor culturilor, din toate epocile, respectiv receptivitatea la modele culturale superioare (sau pur și simplu vecine), prin „puterea exemplului”; apar și alte deosebiri față de cultura arheologică a „slavilor” răsăriteni, între care absența cioburilor pisate din pasta ceramică; dispariția acestei culturi se produce lent, pe măsura răspândirii ceramicii lucrate la roată lentă, mai timpurie în Europa centrală față de Europa răsăriteană, în a doua parte a veacului VII, o dată cu generalizarea unei culturi medievale timpurii pan-europene, care diluează specificitățile regionale.

Przeworsk – Cultură arheologică din centrul Poloniei (scrisă în românește și Pșevorsk), din secolele I-IV, atribuită frecvent vandalilor germanici, dar nu fără contestări. Conexiunile arheologice, observate de multă vreme, cu arheologia din Iutlanda (nordul Danemarcei) sugerează o migrație din această zonă, probabil în sec. I p. Chr. Aceeași analogie sugerează și un semnificativ aport celtic la geneza acestei culturi. Deloc întâmplător, unii arheologi polonezi au făcut legătura dintre această cultură și *venedi* lui Tacitus (vezi Anexa 2). În perioada târzie, înainte de plecarea vandalilor către vestul Europei (mijlocul sec. V), elemente de sorginte P. au avansat spre sud-est și sud, fiind regăsite în necropolele de tip (→) Cerneahov, atribuite taifalilor (mormintele de incinerare din cultura Cerneahov sunt atribuite, în cea mai mare parte, acestei populații). Alte situri de coloratură P. au fost găsite mult către sud, în Slovacia răsăriteană sau chiar în NV României, datând mai ales din sec. IV.

Saltovo – sau Saltovo-Maiatk (Saltovo-Majack); cultură dezvoltată în zonele nord-caucaziene, în bazinele inferioare ale fluviilor Volga și Don, în secolele VII-IX, de o populație de origine presupus turcică și de religie mozaică (decizie politică prin care chazarii își afirmau independența atât față de Imperiul Bizantin, cât și față de califatele arabe); au exercitat o puternică suzeranitate față de triburile slave estice, din stânga Niprului; elemente ale culturii materiale Saltovo au fost aduse la Dunărea de Jos de bulgarii turcici, spre finalul veacului VII.

Sântana de Mureș – pandantul vestic și tardiv al culturii (→) Cerneahov; reprezintă extensia culturii C. în interiorul arcului carpatic, după invazia hunică (376)

Suceava – versiune „moldovenească” a culturii (→) Korceak, cu mențiunea că Bucovina a fost, totdeauna, un teritoriu de tranzit și de sinteză, care amalgamează tradiții foarte diferite (ale *carpilor*, ale *costobocilor*, ale *cerneahovienilor*, ale c. (→) Przeworsk, și chiar influențe romane, de o consistență superioară unei judecăți în termeni pur geografici; reprezintă o continuare a c. (→) Botoșana, dar acum influențele răsăritene sunt cert mai puternice, pe un trend de „slavizare” a culturii materiale care a durat câteva secole; convențional – se încheie la jumătatea veacului VII, o dată cu c. Korceak,

moment în care tranziția de la antichitate la evul mediu poate fi considerată încheiată.

Sukow – sau Sukow-Dziedzice. Este „cultura slavă” cea mai departe de modelele „consacrate” precum (→) Praga sau (→) Korceak. În primul rând locuințele sunt de un tip net diferit, de tradiție mai degrabă germană (locuințe de suprafață de lungimi mari); există apoi acele misterioase complexe „în formă de copaie” (insuficient explicate), prezente cu totul răzleț în alte părți ale lumii „slave”. Ceramica, la rândul ei, este de o diversitate morfologică și funcțională superioară celorlalte culturi considerate slave, având ca trăsături definitorii o gură foarte largă, un diametrul median foarte sus, dar și o bază foarte îngustă; absența relativă a mormintelor vine să adauge un plus de izolare a acestei formațiuni culturale considerate, totuși, slave, cel puțin prin prisma izvoarelor occidentale. Cultura S. exclude categoric teoria migrației generalizate, ca principal factor etnogenetic.

Tumulilor carpați (c.) – Cultură apărută în vestul Moldovei, caracterizată de morminte de incinerare (în urnă sau în groapă) organizate în tumuli, de unde și numele. Este puțin cunoscută iar vechile prezumții că ar fi urmașa culturii (→) Lipița nu se adeveresc nici în termeni teritoriali (sunt cunoscute mai ales obiective din județul Neamț), nici cronologici (necropolele tumulare fiind de secol IV). Poziția geografică și cronologică ar recomanda un trib asociat Imperiului amaliilor (vezi Anexa 2), dar poziția periferică și neaderența la cultura (→) Cerneahov par să pună la îndoială prezumția.

Tušemlja-Bancerov – cultură est-baltică din bazinul superior al Niprului.

Wielbark – cultură de pe cursul inferior al Vistulei, din sec. I-II p. Chr, atribuită goșilor (o ramură veche, indistinctă, care probabil îi cuprindea și pe gepizi; vezi Anexa 2), populație de origine scandinavă. De aici s-a realizat o lentă infiltrație spre sud-est, de-a lungul malului estic al Vistulei, spre teritoriile din Ucraina unde a luat ființă noua cultură, (→) Cerneahov.

Zarubincy – cultură de pe teritoriul Ucrainei, din sec. I a. Chr.-II p. Chr, considerată de școala sovietică drept cea mai îndepărtată premergătoare a culturilor slave.